

УДК 281.93 КР.

Прохорчик М. В.

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ КРИМУ У СФЕРІ НАРОДНОЇ ОСВІТИ /1921-1929 Р.Р./

Проблема, що винесена у назву статті, надто велика, складна і багатогранна. Вона має історичні, етнічні, правові, народознавчі та інші виміри. Кожен з них заслуговує спеціального розгляду. Гому звернемо увагу лише на найбільш суттєві її сторони.

Національна і освітянська політика Радянської влади у досліджуваній період взаємно доповнювали одна іншу. Вирішення національного питання у Криму було зв'язано, перш за все у навчанні національних меншин, ліквідації серед них неписьменних і малописьменних. Передбачалось, що Радянська влада створить у Криму таку співдружність представників різних національностей, яка буде взірцем для сусідніх капіталістичних країн. Виходячи із цього, владні структури на всі лади звинувачували царську Росію, яка була не здатна вирішити існуючі проблеми у міжнаціональних відносинах, при цьому активно пропагуючи свої, соціалістичні підходи до забезпечення рівності всіх націй і народностей. Але розпочавши активну практичну роботу у цьому напрямку, кримські державні та партійні органи влади не змогли виробити ефективних підходів у національній політиці, які сприяли здійсненню накреслених завдань. На початку 20-х років до існуючих негативних явищ добавились нові, як результат практичних дій нової влади.

У квітні 1923 р. XII з'їзд РКП(б) проголосив політику коренізації. Щоб зміцнити контроль над національними окраїнами і поширити свій вплив на місцеве населення, апарат державної влади мав перейти у спілкування з трудящими масами на їхню мову. Перед партійними організаціями ставили завдання інтенсивніше поповнювати свої лави за рахунок місцевих кадрів, дбати про видання газет, журналів і книг місцевими мовами, сприяти розвитку національної за формою культури. Кримський різновид політики коренізації по змісту звівся до татаризації. Основні напрямки політики коренізації у Криму були проголошені партією набагато раніше.

У травні 1921 р. у м. Сімферополі відбулася перша обласна партійна конференція, делегати якої відзначали, що «комуністи-татари нерідко перебільшують значення національних особливостей у партійній і радянській роботі, змішуючи інтереси трудящих даної нації із загальнонаціональними інтересами». Такий висновок був зроблений тому, що у цей час у Москві розглядалось питання про проголошення Криму автономною республікою. Татарська опозиція внесла пропозицію, що це повинна бути обов'язково кримсько-татарська автономія.

Влітку 1921 р. у м. Сімферополі була проведена 1-а Всекримська татарська безпартійна конференція. У прийнятій резолюції вносились пропозиції укомплектувати татарськими кадрами Наркомат освіти, кримський уряд та інші органи.

У вересні 1921 р. Президія ВЦВК РРФСР визнала доцільним проведення політики татаризації управлінського апарату Криму і створення необхідних умов для піднесення культурно-політичного рівня населення. З цією метою були дані конкретні доручення Народному комісаріату освіти і Головному управлінню політичної освіти РРФСР [1].

У лютому 1922р. і у серпні 1923 р. Центральний Виконавчий Комітет та Раднарком Кримської РСР спеціальними постановами заклали юридичну основу політиці коренізації радянського і господарського апарату.

У грудні 1923 р. відбувся III з'їзд Рад Криму. Основним питанням порядку денного була національна політика у республіці. Головна увага концентрувалась на двох напрямках:

- а) проведення татаризації управлінського апарату;
- б) створення шкіл національних меншин і головним чином татарських.

Ці рішення і визначили практичну діяльність органів народної освіти по розвитку національних шкіл. З весни 1921 р. розпочалось створення керівних органів національної освіти. Так, освіту кримських татар організував і контролював татарський підвідділ Кримського Наркомату освіти. При Наркоматі освіти також були створені секції: вірменська, німецька, єврейська, естонська. Для роботи у них були залучені працівники відповідних національностей. 11 листопада 1921 р. був створений Народний комісаріат освіти. При Колегії Наркомату освіти була створена Рада, яка керувала освітою національних меншин. Головою Ради був призначений Семен Гамалов. Наркомату освіти були підпорядковані сім окружних відділів народної освіти, у складі яких були інструктори з національної освіти, по керівництву навчальним процесом у школах .

Питання національної освіти вирішувались і на партійному рівні. 28 листопада 1920 р. при Кримському обкомі РКП(б) були створені секції національних меншин: вірменська, мусульманська (з 8 січня 1921 р. перейменована у татарську), німецька (створена 19 грудня 1920 р.), єврейська (створена 28 червня 1921 р.), естонська (створена у серпні 1921 р.).

Для пропагування освітянських проблем серед інших національних меншостей Криму Народний комісаріат освіти скликав з'їзди і конференції. З 2 по 5 травня 1921 р. у м. Сімферополі відбулась Кримська вірменська конференція. 13 березня 1924 р. почала роботу Всекримська нарада по питанням освіти естонського населення. Ці заходи дещо пошквалили процес створення національних шкіл, а новоутворені державні структури по керівництву національною освітою розпочали роботу по забезпеченню шкіл педагогічними кадрами, підручниками, посібниками, зміцненню їх матеріальної бази. З грудня 1920 р. було розпочато організований набір вчителів для роботи у національних школах. Одними з перших готувалися вчителі для єврейських і кримчакських шкіл, а потім і для шкіл інших національностей [2].

**НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ КРИМУ
У СФЕРІ НАРОДНОЇ ОСВІТИ /1921-1929 Р.Р./**

Нами на основі архівних матеріалів та інших джерел зібрані і зведені у таблицю станом на 1921 р. дані про співвідношення між кількістю різних національних груп населення і національних шкіл.

Національність	Чисельність населення	Кількість шкіл	Кількість населення на 1 школу
Росіяни	371018	471	787
Татари	196717	329	597
Українці	51519	1	51519
Євреї	49404	30	1646
Німці	42350	280	151
Греки	23868	10	2387
Вірмени	12017	12	1001
Болгари	10572	-	-
Поляки	5734	3	1911
Караїми	5564	3	1854
Інші	9775	12	815

Наведені дані свідчать про те, що у 1921 р. більш високий відсоток охоплення дітей шкільною освітою був серед німецького, кримсько-татарського і російського населення. Зазначимо, що значно гірше положення із національними школами було серед українського населення, для дітей якого працювала тільки одна школа.

Для всіх національних меншин, підпорядкованих Кримському Наркомату освіти у 1927 р. була затвержена така структура:

а) Школа 1 ступеня - школа п'ятирічка з відповідною розбивкою програмного матеріалу на 5 років навчання;

б) Школа підвищеного типу: семирічка, дев'ятирічка з професіоналізованим другим концерном, школа робітничої та селянської молоді.

Заходи, які були здійснені партійними і радянськими органами Криму на протязі 20-х років дали позитивні результати в організації національної освіти.

Кількість шкіл 1-го ступеня у 1929 - 1930 навчальному році збільшилась у порівнянні з 1920 - 1921 навчальним роком на 520 шкіл. Значно зросла і кількість національних шкіл підвищеного типу.

По показникам охоплення дітей школами 1-го ступеня у 1927 - 1928 навчальному році, які склали 81,1 відсоток, Крим випереджав Російську Федерацію (50 відсотків) та Україну (45 відсотків). У 1914 р. загальне охоплення дітей навчанням у Криму складало 55 відсотків. При цьому необхідно підкреслити, що охоплення школою дітей по національним ознакам було різним. У 1927 - 1928 навчальному році татарські діти були охоплені шкільним навчанням на 89,5 відсотків, німецькі - на 91 відсоток, російські - на 63 відсотка [3].

Різним був і відсоток учнів до загальної кількості населення. У татар він складав 10,5 відсотка, німців - 10,1 відсотка, болгар - 8,2 відсотка, чехів - 6,8 відсотка, греків - 6,7 відсотка, росіян - 6,2 відсотка, вірмен - 6 відсотків, кримчаків - 5 відсотків. Поляки, євреї, караїми - 1 відсоток кожна із національних груп.

По різному вирішувалась у національних школах і кадрова проблема. У більш сприятливих умовах по забезпеченню вчителями знаходились німецькі, вірменські і єврейські школи. Наприклад, із 27 вчителів болгарських шкіл Криму у 1925 р.

тільки 7 володіли національною мовою. До 1928 р. потреби національних шкіл у педагогічних працівниках вирішувались шляхом залучення їх із інших республік.

Аналіз архівних матеріалів показує, що основними труднощами у підготовці національних педагогічних кадрів були:

1. Незначна кількість національних шкіл 2 ступеня і навіть повна відсутність їх у багатьох національних груп. Ці школи готували вчителів;

2. Неможливість створення на місцях педагогічних навчальних закладів, навіть і для найбільш чисельних національних груп;

3. Недостатнє охоплення молоді національних меншин навчанням у Кримському педагогічному технікумі і педагогічному інституті.

Відносно сприятливе було положення із підручниками у німецьких, вірменських, єврейських і українських школах. Практично були відсутні підручники у грецьких і болгарських школах.

Більш складне становище було із організацією українських шкіл. На території КАРСР межуючої і економічно зв'язаної з Україною з давніх-давен проживала велика кількість українського населення, в основному у сільській місцевості. Українське населення проживало у степових районах, у містах і вздовж залізниць. Найбільша кількість міського населення проживала у м. Сімферополі, Севастополі, Армянську, Євпаторії, Феодосії, де українське населення складало біля 12 відсотків. За даними перепису 1926 р. у Криму проживало 77 тисяч українців, які склали 11 відсотків всього населення. Автором на основі архівних матеріалів встановлено, що кількість українського населення у Криму була штучно занижена. По-перше, це було пов'язано з необ'єктивною діяльністю переписувачів та органів, які займались переписом населення [4].

По-друге, з відсутністю необхідної організаційно-підготовчої та роз'яснювальної роботи серед населення.

По-третє, з пасивністю самого українського населення, яке з підозрою відносилося до анкетного опитування по питанням національності. Насправді ж у 1926 р. українське населення складало близько 16 відсотків. Причому, починаючи з 1923 р., спостерігалась стійка тенденція до росту кількості українців. На цьому тлі здається принаймні дивною позиція владних структур Криму до організації української освіти. До 1927 р. органи Наркомату освіти, профспілкові організації не тільки не займались організацією освіти серед українського населення, але й навіть не згадували про це.

Багаточисельні факти свідчать про те, що українське населення (перш за все міське), не чекаючи допомоги від державних органів влади, почало активний пошук створення українських осередків культури і навчальних закладів, при цьому натикаючись на стійкий опір і штучні перешкоди. У 1918 р. українське населення м. Севастополя на свої кошти створило першу і єдину у Криму українську школу і утримувало її до 1921 р. Взимку 1921 р. ця школа була ліквідована, а приміщення було тимчасово передано військовій частині, але після його звільнення у цьому приміщенні була створена російська школа. Українська громадкість неодноразово протестувала проти цього. У березні 1926 р. у газеті "Красный Крым", було опубліковано статтю, в якій працівники Наркомату освіти цинічно пояснювали причину ліквідації української школи небажанням батьків навчати своїх дітей українською мовою. Насправді ж міський відділ народної освіти вольовим рішенням змінив принцип комплектування

цієї школи з національного на територіальний, в результаті чого понад 70 відсотків батьків-росіян були змушені віддати своїх дітей до цієї школи. Їх негативна точка зору була зрозуміла і переведення навчального процесу на українську мову стало неможливим. Представники міського відділу народної освіти відмовились зібрати батьків-українців і відновити українську школу [5].

Характерним є також приклад із створенням у 1926 р. у місті Ялті українського культурного клубу “Червоний куток”, який налічував близько 150 членів. Керівництво цього клубу півтора року даремно намагалось добитися від місцевих органів влади виділення приміщення та матеріальної допомоги. В результаті у кінці 1927 р. цей клуб було ліквідовано [6].

Перші практичні кроки по створенню українських шкіл у Криму були зроблені у 1927 р. Наркомат освіти автономії 30 липня 1927 р. видав циркуляр, в якому визначив деякі заходи по вивченню стану освіти серед українського населення.

У травні 1928 р. була проведена Всекримська нарада по питанням освіти і культури українського населення. І тільки у квітні 1929 р. Кримський Центральний Виконавчий Комітет затвердив заходи по переведенню на українську мову шкіл і політ-освітніх закладів, які обслуговували компактні маси українського населення. Зокрема були створені спеціальні комісії у складі працівників освіти, вчителів, які вивчали історичне минуле українських населених пунктів, розмовні діалекти дітей дошкільного віку, школярів і дорослих. Були поставлені завдання також вивчити специфіку роботи російської школи в українських населених пунктах і вплив російської культури на протязі всієї історії Криму на процес асиміляції, обговорити на сільських зборах проблеми українізації. Окремим важливим завданням був підбір педагогічних працівників здатних і бажаючих працювати в українських школах. Комісії, на основі детального вивчення стану справ у школах, повинні були скласти списки підручників, методичних посібників та іншої літератури українською мовою для замовлення у центральних видавничих органах. Але на жаль вивчення історії створення українських населених пунктів та інших проблем українізації проводилось примітивними методами: опитуванням людей похилого віку, шкільних працівників, інспекторів відділів народної освіти, працівників музеїв і частково вивчались архівні матеріали. У загальних висновках стверджувалось, що українці почали переселятись на територію Криму з початку 19 ст. і цей процес переселення продовжується [7].

Були встановлені певні відмінності заселення українцями окремих районів півострова. Зокрема, у Керченському районі у 20-60 рр. 19 ст. поселялись українські переселенці із колишніх Київської, Полтавської і частково Катеринославської губерній. У Джанкойському, Сімферопольському та Євпаторійському районах переселенці з України з'явилися у другій половині 19 ст. Процес заселення українців у містах зовсім не вивчався.

Аналіз розмовних діалектів українського населення сіл Картелас, Бакси, Булганак Керченського району свідчить про те, що у цих населених пунктах українське населення повністю зберегло рідну мову, причому було встановлено, що українці розмовляють на південно-українському діалекті, а російська мова і культура практично не вплинули на мовний стан українського населення. Таке ж положення було зафіксовано і у селах Чистеньке, Бешарань, Миколаївка, Іванівка, Конуга Сімферопольського району, а також всіх українських населених пунктів

Джанкойського і Євпаторійського районів. Що стосується викладання навчальних предметів російською мовою в українських селах, то у цих випадках комісії роблять висновок, що це знижує активність учнів на уроках, у цілому ефективність навчального процесу у школах, стримує розвиток української мови. Більш того учитель, який не володіє українською мовою в українських селах, був духовно ізольований від населення і не користувався авторитетом [8].

Дуже складним виявилось питання про можливість, необхідність та доцільність переведення шкіл на українську мову. Успіх у цій роботі залежав від підготовленості та педагогічної компетентності працівників, які проводили кампанію. Аналіз архівних документів свідчить про те, що у населених пунктах Керченського району: Бакси, Булганак, Картелес, де цю роботу проводили безпосередньо уповноважені Народного Комісаріату освіти Криму, населення схвалило і визнало доцільним заходом переведення шкіл на українську мову. В той час у селах Ново-Миколаївці і Джаржава, де інструктори районного відділу освіти не провели підготовчої роботи, населення негативно поставилось до цього заходу. Комісія у ході вивчення справ на місцях зафіксувала і відвертий саботаж з боку штатних працівників Керченського районного відділу освіти. Районний відділ не прореагував на циркуляр Наркомату освіти Криму № 132/81/36 від 13 травня 1929 р. Як результат такої бездіяльності – повна відсутність вчителів, які володіли українською мовою [9].

У Джанкойському районі кампанія проводилась керівниками російських шкіл за дорученням районного відділу. Порівняємо ці дані з даними Кримського статуправління по перепису 1926 р., коли одночасно проводилось опитування населення по цьому питанню. По матеріалам статуправління 90 відсотків населення с. Ново-Павлівка висловились за переведення викладання в школі українською мовою. За даними завідучої школи Гончарової, жоден житель села не погодився на цей захід. У селах Биюк-Кият, Карт-Азак по даним перепису 98 відсотків населення висловились за переведення викладання у школі українською мовою, але представники районного відділу народної освіти записали у матеріалах обстеження, що “діти українців народилися у Криму і більше розмовляють російською мовою, а тому селяни категорично відмовляються від переведення навчального процесу на українську мову”. Таке ж відношення до цієї проблеми було у селах Воронцовка, Тархи, Магазинка. В той час у селах Коз-Шагин, Тюбеї, Магіт Керченської дільниці № 4 населення визнало доцільним переведення шкіл на українську мову викладання [10].

Аналіз документів так званої роз'яснювальної роботи щодо українізації шкіл у Криму показує (і це визнавалося у Сімферополі ще у 1929 р.), що ті, кому доручили опитати населення, відповідних інструкцій з боку відділів та Наркомату освіти Криму не мали, а більшості з них “українська соціалістична культура, а також доцільність перебудови педагогічного процесу на рідній мові чужа, неприйнятна, не кажучи вже про результати, пов'язані з особистими несприятливими наслідками, як-то: переведення по службі через незнання мови, курси по перепідготовці, якщо населення погодиться на переведення”.

Зазначені матеріали вказували на те, що навіть ті села, які вирішили переводити свої школи на українську мову ще у 1928 р., як с. Тюбеї Джанкойського району, могли розраховувати на це лише у 1930 – 1931 навчальному році. Головною

причиною тут була відсутність вчителів, які могли викладати навчальні предмети у школі українською мовою [11].

Незважаючи на ці перешкоди, процес українізації шкіл Криму поступово відбувався. У 1927 р. за вимогами батьків у м. Сімферополі була відкрита українська школа 1 ступеню, якій було відведено всього 2 класні кімнати площею 53 квадратних метри. Одночасно з учнями тут розмішувались бібліотека, клуб, три гуртки художньої самодіяльності, читальня. Врахуємо, що за даними перепису населення 1926 р. у місті проживало близько 11 тисяч населення. Однак зазначимо, що національна школа – це не тільки школа із викладанням рідною мовою, а школа із використанням етнопедагогіки.

При такому положенні справ, яке склалося у Наркоматі освіти Кримської АРСР, українські педагоги поставили вимогу більш вимогливо підійти до визначення професійної придатності вчителів українських шкіл, про це підкреслювалось на Всекримській нараді по культурній роботі серед національних меншин, де розглядалось питання про українські школи у сільській місцевості: “...при направленні на курси підвищення кваліфікації педагогів необхідно виходити не тільки із загального володіння говором, а із дійсного знання мови і предметів циклу українознавства, як-то: фонетики, морфології, орфографії, синтаксису, літератури, історії класової боротьби в Україні” [12].

Наполегливість української педагогічної громадськості тимчасово активізувала діяльність органів народної освіти Криму у сфері розвитку української національної школи. У 1929- 1930 навчальному році у Криму працювало 12 українських шкіл 1-го ступеня, у яких навчалось 845 учнів.

Делегати конференції по розвитку культури і освіти національних меншин, яка проходила у травні 1930 р. висловлювали надію на те, що у кінці першої п'ятирічки стане можливим перевести на українську мову всі школи у селах з переважним українським населенням.

На жаль ці та інші плани по відношенню до української національної школи залишилися не реалізованими.

Список літератури

61. ЦДАРФ, Ф. 2313, оп.16, спр. 122, арк. 17 - 18
62. Державний Архів Автономної Республіки Крим (ДААРК), Ф. Р - 1025, оп. 1, спр. 103, арк. 8
63. ДААРК, Ф. Р - 20, оп. 3, спр. 25, арк. 57
64. ДААРК, Ф. Р - 663, оп.1, спр. 1194, арк. 1
65. Там же
66. Там же
67. ДААРК. Ф. Р - 663, оп.1, спр. 1839, арк. 1
68. ДААРК, Ф. Р - 663, оп.2, спр. 141, арк. 2
69. Там же, арк. 4
70. Там же
71. Там же
72. Там же, арк. 6.

Поступило в редакцію 10 августа 2001 г.